

داستان‌های منظوم فارسی

بررسی جایگاه اجتماعی عاشق و معشوق

در منظومه‌های ادبیات فارسی

برات خواجه

انتشارات آثار فکر

تهران - ۱۳۹۷

سرشناسه	: خواجه، برات، ۱۳۴۸ -
عنوان و نام پدیدآور	: داستان‌های منظوم فارسی : بررسی جایگاه اجتماعی عاشق و معشوق در منظومه‌های ادبیات فارسی / برات خواجه.
مشخصات نشر	: تهران: آثار فکر ، ۱۳۹۷.
مشخصات ظاهری	: ۲۸۸ص.
شابک	: ۹۷۸-۶۰۰-۸۸۳۳-۴۳-۷
وضعیت فهرست نویسی	: فیپا
عنوان دیگر	: بررسی جایگاه اجتماعی عاشق و معشوق در منظومه‌های ادبیات فارسی.
موضوع	: منظومه‌های عاشقانه فارسی -- تاریخ و نقد
موضوع	: Romances, Persian -- History and criticism
موضوع	: عشق در ادبیات
موضوع	: Love in literature
موضوع	: داستان‌های عاشقانه فارسی -- تاریخ و نقد
موضوع	: Love stories, Persian -- History and criticism
رده بندی کنگره	: ۱۳۹۷ ۲د۹خ/۳۵۹۷PIR
رده بندی دیویی	: ۰۴۰۹/۱۶۸

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

تهران، میدان انقلاب، خیابان ۱۲ فروردین، خیابان شهید وحید نظری،
پلاک ۹۹، طبقه دوم تلفن: ۶ و ۶۶۹۶۷۳۵۵ - نمابر: ۶۶۴۸۰۸۸۲

داستان‌های منظوم فارسی

بررسی جایگاه اجتماعی عاشق و معشوق در منظومه‌های ادبیات فارسی

تألیف: برات خواجه

ناشر: انتشارات آثار فکر

چاپ: اول ۱۳۹۷

شمارگان: ۵۰۰ جلد

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۸۸۳۳-۴۳-۷

قیمت ۲۹۰۰۰ تومان

تمامی حقوق برای ناشر محفوظ است

تقدیم به

این کتاب را تقدیم میکنم به آنان که تمام عمر با برکت خویش را صرف سربلندی و
اعتلای ادب و علم و فرهنگ کردند تا اینکه آثار با عظمت آنها باعث افتخار ما مردم ایران
و جهان باشد و همچنان ادبیات ایران همچون ستاره‌ای درخشان نور افشانی کند.

قدردانی و سپاس

پروردگاری یگانه و مهربان را سپاس میگویم که این بنده را توفیق داد تا به ساحل علم و دانش وارد شود و بر گوشه‌ای از فضایل آن گام نهد. او که از آغاز تا پایان راه همراه بود. و سپاس بزرگوارانی را که در این راه دشوار و پرپیچ و خم یاریم کردند و بدون تردید شکل گیری و نگارش این رساله مرهون راهنمایی‌های اساتید گرامی، دکتر عبدالغفور جهاندیده و دکتر بهروز جهانتیغ و سرکار خانم دکتر فاطمه الهامی که بارها با لطف و مهربانی و صبوری و محبت خاص خود نگارنده را مدیون ساختند.

و ما توفیقی الا بالله

برات خواجه

فهرست مطالب

پیشگفتار	۱۳
مقدمه	۱۵
Error! Bookmark not defined. ..... تاریخ و خاستگاه منظومه عاشقانه در ایران	
Error! Bookmark not defined. ..... مشخصات منظومه‌های عاشقانه	
Error! Bookmark not defined. ..... طبقه‌بندی منظومه‌های عاشقانه	
Error! Bookmark not defined. ..... ویژگی‌های داستان‌های عاشقانه از منظر عناصر داستان	
defined.	
Error! Bookmark not defined. ..... درونمایه و مضامین مهم در منظومه‌های عاشقانه	
Error! Bookmark not defined. ..... تقسیمات بنمایه‌های داستانهای عاشقانه	
Error! Bookmark not defined. ..... ساختار کلی (ریخت شناسی) منظومه‌های عاشقانه	
Error! Bookmark not defined. ..... موانع اصلی در ناکامی و وصال عاشق و معشوق	
Error! Bookmark not defined. ..... نقش جایگاه اجتماعی در استحکام رابطه عاشق و معشوق	
defined.	
Error! Bookmark not defined. ..... نمودار جایگاه عاشق و معشوق از نظر خانواده و اجتماع	
defined.	
Error! Bookmark not defined. ..... بررسی و تحلیل داستان‌های عاشقانه فارسی	
Error! Bookmark not defined. ..... داستان بیژن و منیژه	
Error! Bookmark not defined. ..... داستان زال و رودابه	
Error! Bookmark not defined. ..... داستان سیاوش و سودابه	
Error! Bookmark not defined. ..... داستان جمشید و دختر کورنگ شاه	
Error! Bookmark not defined. ..... داستان ویس و رامین	
Error! Bookmark not defined. ..... داستان وامق و عذرا	
Error! Bookmark not defined. ..... داستان ورقه و گلشاه	
Error! Bookmark not defined. ..... داستان خسرو و شیرین	
Error! Bookmark not defined. ..... خسرونامه (خسرو و گل)	
Error! Bookmark not defined. ..... داستان لیلی و مجنون	
Error! Bookmark not defined. ..... داستان رابعه و بکتاش	
Error! Bookmark not defined. ..... داستان شیخ صنعان و دختر ترسا	
Error! Bookmark not defined. ..... داستان ازهر و مزهر	

Error! Bookmark not defined. ..... داستان جمشید و خورشید

Error! Bookmark not defined. ..... داستان جمال و جلال

Error! Bookmark not defined. ..... داستان سعد و همایون

Error! Bookmark not defined. ..... داستان گل و نوروز

Error! Bookmark not defined. ..... داستان همای و همایون

Error! Bookmark not defined. ..... داستان حُسن و دل

Error! Bookmark not defined. ..... داستان شمس و قمر

Error! Bookmark not defined. ..... داستان سلمان و ابسال

Error! Bookmark not defined. ..... داستان ناظر و منظور

Error! Bookmark not defined. ..... داستان یوسف و زلیخا

Error! Bookmark not defined. ..... داستان بدیع الزمان و قمر چهر

Error! Bookmark not defined. ..... داستان خرم و زیبا

Error! Bookmark not defined. ..... داستان سرو و تذرو

Error! Bookmark not defined. ..... داستان شاهد و عزیز (نیرنگ عشق)

Error! Bookmark not defined. ..... داستان شمع و پروانه

Error! Bookmark not defined. ..... داستان نل و دمن

Error! Bookmark not defined. ..... داستان آذر و سمندر

Error! Bookmark not defined. ..... داستان جهانگیر و نورجهان

Error! Bookmark not defined. ..... داستان خورشید و مهپاره

Error! Bookmark not defined. ..... داستان خموش خاتون و شاهزاده هوسران

Error! Bookmark not defined. ..... داستان چنیسر و لیلا

Error! Bookmark not defined. ..... داستان رام و سیتا

Error! Bookmark not defined. ..... داستان سسی و پنون (زیبا و نگار)

Error! Bookmark not defined. ..... داستان سوز و گداز

Error! Bookmark not defined. ..... داستان شاه و درویش

Error! Bookmark not defined. ..... داستان طالب و زُهره

Error! Bookmark not defined. ..... داستان گلزار عباسی

Error! Bookmark not defined. ..... داستان محمود و ایاز

Error! Bookmark not defined. ..... داستان مهر و وفا

Error! Bookmark not defined. ..... داستان ناز و نیاز

Error! Bookmark not defined.	داستان بهرام و گلاندام
Error! Bookmark not defined.	داستان حیدریبگ و سمنبر
Error! Bookmark not defined.	داستان سلیم و سلمی
Error! Bookmark not defined.	داستان میرزا و صاحبه
Error! Bookmark not defined.	داستان واله و سلطان
Error! Bookmark not defined.	داستان همایون و لعل پرور
Error! Bookmark not defined.	داستان هنس و جواهر
Error! Bookmark not defined.	داستان هیر و رانجهها
Error! Bookmark not defined.	داستان ایرج و هوبره
Error! Bookmark not defined.	داستان بهرام و زهره (بهرام نامه)
Error! Bookmark not defined.	داستان زهره و منوچهر
Error! Bookmark not defined.	داستان شیدوش و ناهید
Error! Bookmark not defined.	داستان معشوق بنارس
Error! Bookmark not defined.	داستان عزیز و نگار
Error! Bookmark not defined.	داستان باقر و گل اندام
Error! Bookmark not defined.	داستان حسینا و دلارام
Error! Bookmark not defined.	نتیجه گیری
Error! Bookmark not defined.	منابع و مأخذ

پیشگفتار

داستان‌های منظوم عاشقانه از رایج‌ترین انواع ادبی در ادبیات غنایی فارسی هستند که در بین مردم همواره علاقمندان بسیاری را به خود جلب کرده‌اند، این نوع ادبی از آغاز تاریخ ادبیات فارسی تا اکنون، از پرمخاطب‌ترین انواعی بوده است که شاعران، طبع خود را به آن آزموده‌اند. موضوعی که در این کتاب، مورد بررسی قرار گرفته است، ساختار، درون‌مایه، و بویژه جایگاه اجتماعی قهرمانان اصلی این گونه داستان‌هاست، جایگاه طبقه اجتماعی عاشق و معشوق در بیشتر داستان‌ها، به عنوان گره داستانی مطرح است، باز شدن یا نشدن این گره، داستان را به نقطه اوج می‌رساند و در نتیجه به جذابیت قصه‌ها رنگ و بویی ویژه می‌بخشد. مواردی چون پایبندی به رسوم قومی، تعهد به آیین‌های اجتماعی، مسائل شرعی و دینی، اختلافات فرهنگی و نژادی، طبقات اجتماعی، اعتقاد به خرافات و جادوگری و مواردی از این دست، جزو مسائل گوناگون اجتماعی است که مورد بحث ما قرار گرفته است. در این کتاب، با بررسی ۵۹ منظومه عاشقانه و رسم کردن چند نمودار و جدول، سعی شده است، نکات گوناگونی از ویژگی‌های ساختاری و روابط و مسائل اجتماعی هر کدام از داستان‌ها به طور جداگانه اشاره و در مورد آن‌ها بحث گردد.

مقدمه

گر عشق نبودی و غم عشق نبودی

چندین سخن نغز که گفتی که شنودی؟

ور باد نبودی که سر زلف ربودی

رخساره معشوق به عاشق که نمودی؟

یکی از جذاب‌ترین مقوله و محتوای ادبیات در جهان و از رایج‌ترین نمونه‌های شعرغنایی، داستان‌های منظوم عاشقانه است که بازگوکننده احساسات و افکار پاک انسان‌هاست. داستان-سرایان و روایت‌کنندگان به دلیل خلاقیت و هنرمندی نقش بسزایی که در طول تاریخ در زندگی مردم داشته‌اند مورد احترام بوده‌اند. ادبیات ملت‌ها همیشه بیانگر و آینه تمام‌نمای آداب و رسوم و سنت‌ها و فرهنگ و باورها و اعتقادات آنان بوده و هست؛ زیرا آثار ادبی (شعر) بیانگر اندیشه‌ها، افکار و باورهای شخصی به وجود آورندگان آن در عصر حیات آن‌ها در میان مردم بوده‌است. به طور کلی داستان همواره مورد علاقه انسان‌ها بوده است؛ زیرا بخشی از زندگی آن‌هاست و جدا از جنبه سرگرم‌کننده آن، افراد جامعه معمولاً آرمان‌ها و آرمان خود را در شخصیت‌های داستان‌ها جستجو می‌کنند. توجه و مطالعه و پرداختن به منظومه‌های مختلف و به ویژه داستان‌های عاشقانه از دیرباز در بین مردم ایران و ملت‌های مختلف رواج داشته است و می‌توان گفت که تاریخچه‌ای به قدمت انسان دارد. پرداختن به موضوع عشق و مسائل عاشقانه به دلیل جذابیت‌های خاص آن، همواره مورد توجه شاعران و نویسندگان بوده و دست‌مایه خلق آثار متعدد و متنوع ادبی شده است. با توجه به عنوان پژوهش به این واقعیت باید رسید که عاشق و معشوق در هر مرتبه و جایگاهی که باشد برشی از جامعه و آداب و رسوم و باورهای فرهنگ کشور خود است و عملکردی که آن‌ها داشته باشند دارای انعکاس در جامعه خویش و حتی جوامع دیگر خواهد بود.

رساله حاضر تحقیقی درباره تحلیل داستان‌های عاشقانه و بررسی جایگاه اجتماعی عاشق و معشوق به عنوان قهرمانان اصلی داستان‌هاست، این پژوهش به بررسی تعداد پنجاه و نه داستان منظوم که نسبت به بقیه مشهورتر هستند، می‌پردازد، البته داستان‌های عاشقانه منظوم فارسی به بیش از یکصد مورد می‌رسد، ولی بسیاری از آن‌ها تکرار داستان‌های دیگر است، که فقط اسامی قهرمانان آن‌ها عوض شده است. ما در این پژوهش، ابتدا هر کدام از منظومه‌های داستانی را از نظر ساختار معرفی کرده و احوال سراینده آن را به اختصار توضیح داده‌ایم، سپس

قهرمانان اصلی و فرعی هر کدام از داستان‌ها را معرفی و خلاصه داستان را بازنویسی کرده‌ایم، پس از این موارد، جداگانه موقعیت اجتماعی قهرمانان اصلی-عاشق و معشوق- را به‌عنوان مهم-ترین گره داستانی، بررسی کرده و سرانجام رابطه عاشقانه را با توجه به جایگاه اجتماعی و تأثیر آن بر این رابطه، مشخص کرده‌ایم.

درباره داستان‌های منظوم فارسی، چند پژوهش مهم انجام گرفته است، از میان آن‌ها می‌توان به کتاب‌های «فرهنگ داستان‌های عاشقانه در ادب فارسی» اثر دکتر علی اصغر باباصفیری و «یکصد منظومه‌ی عاشقانه‌ی ادب فارسی» اثر دکتر حسن ذوالفقاری اشاره کرد. با همه اهمیت‌ی که این پژوهش‌ها در حوزه ادبیات غنایی دارند، ولی به نظر می‌رسد که اثری مستقل درباره نقش و جایگاه اجتماعی و طبقاتی عاشق و معشوق که در بسیاری از داستان‌ها گره و مانع داستانی، و از جذاب‌ترین بخش‌های داستان‌هاست، منتشر نشده است.